शीनः, पुं, (श्यै+क्तः।)मूर्खः। अजगरः। इति मेदिनी॥

शीफालिका,स्त्री, शेफालिका। इत्यमरटीकायां भरतः॥

शीभ, ऋ ङ कत्थने। इति कविकल्पद्रुमः॥(भ्वा० आत्म०-सक०-सेट्।) ऋ, अशिशीभत्। ङ, शीभते। कत्थनं प्रशंसा। इति दुर्गादासः॥

शीभवः, पुं, शीकरः। इति शब्दरत्नावली॥

शीभ्यः, पुं, शीभ्यते प्रशंस्यते इति। शीभ+ण्यत्।) शिवः। वृषः इति केचित्॥ (त्रि, आत्मश्लाघिभवः। जलप्रवाहभवः। क्षिप्रभवः। यथा, वाजसनेयसंहितायाम्। १६। ३१।

"शीभ्याय च नम ऊर्म्माय।"

"शीभृ कत्थने शीभते कत्थते इति। शीभ आत्मश्लाघी पदाद्यच्। तत्र भवः शीभ्यः। शीभो जलप्रवाहो वा शीभः क्षिप्रो वा तत्र भवाय नमः।" इति तट्टीकायां महीधरः॥)

शीरः, पुं, (शेते इति। शी+"स्फायितञ्चीति।" उणा० २। १३। इति रक्।) अजगरसर्पः। इति शब्दरत्नावली॥

शीरी, [न्] पुं, हरिदर्भः। इति राजनिर्घण्टः॥ हरिद्गर्भ इति वा पाठः॥

शीर्णं, क्ली, (शॄ+क्तः।) स्थौणेयकम्। इति भावप्रकाशः॥

शीर्णं, त्रि, (शॄ+क्तः।) कृशः। विशीर्णः। इति मेदिनी॥ (यथा, आर्य्यासप्तशत्याम्। ५९७।

"शीर्णप्रासादोपरि जिगीषुरिव कलरवः क्वणति॥")

शीर्णमाला,स्त्री,पृश्निपर्णी। इति शब्दचन्द्रिका॥ विशीर्णमाल्यञ्च॥

शीर्णपत्रः, पुं, (शीर्णं पत्रमस्य।) कर्णिकारवृक्षः। इति शब्दचन्द्रिका॥ पट्टिकालोध्रः। निम्बः। इति राजनिर्घण्टः॥ विशीर्णपत्रे, क्ली॥

शीर्णपर्णः, पुं, (शीर्णं पर्णमस्य।) निम्बवृक्षः। इति राजनिर्घण्टः॥ विशीर्णपत्रे, क्ली॥

शीर्णपादः, पुं, (शीर्णौ पादौ यस्य। विमातृशापादेवास्य तथात्वम्।)यमः। इति त्रिकाण्डशेषः॥ कृशचरणश्च॥

शीर्णपुष्पिका, स्त्री, (शीर्णं पुष्पं यस्याः। शीर्णपुष्पी। ततः स्वार्थे कन्।) अवाक्पुष्पी। इति शब्दचन्द्रिका॥

शीर्णवृन्तं, क्ली, (शीर्णं वृन्तं यस्य।) वृहद्गोलम्। इति शब्दचन्द्रिका॥ तरमुज् इति भाषा। तत्पर्य्यायः। सुखवासः २। इति रत्नमाला॥ सुखाशः ३। इति केचित्॥ अस्य गुणाः। कफभेदाग्निरुचिशुक्रकारित्वम्। क्षारत्वम्। मधुरत्वम्। आनाहप्लीहनाशित्वम्। लघुपाकितश्च। इति राजवल्लभः॥

शीर्णाङ्घ्रिः, पुं, (शीर्णौ अङ्घ्री यस्य। विमातृशापादेवास्य तथात्वम्।) यमः। इति हेमचन्द्रः। कृशपादे, त्रि॥

शीर्व्विः,त्रि,(शृणातीति। शॄ+"जॄशॄस्तुजागृभ्यः क्विन्।" उणा० ४। ५४। इति किन्।) अपकारकः। हिंसकः। इति सिद्धान्तकौमुदी॥

शीर्षं, क्ली, मस्तकम्। इत्यमरः॥ (यथा, हरिवंशे। १७८। ६।

"शीर्षाणां वै सहस्रन्तु विहितं शार्ङ्गधन्वना। सहस्रञ्चैव कायानां वहन् सङ्कर्षणस्तदा॥")

कृष्णागुरुः। इति राजनिर्घण्टः॥

शीर्षकं, क्ली, (शीर्षे कं सुखमस्मात्।) शिरोरक्षणसन्नाहः। टोप् इति भाषा। तत्पर्य्यायः। शीर्षण्यम्२ शिरस्त्रम्३। इत्यमरः॥ शिरोऽस्थि। इति राजनिर्घण्टः॥ जयपराजयपत्रम्। यथा, याज्ञवल्क्यः।

"तुलाग्न्यापो विषं कोषो दिव्यानीह विशुद्धये। महाभियोगेष्वेतानि शीर्षकस्थेऽभियोक्तरि॥"

विशुद्धये सन्दिग्धार्थस्य सन्देहनिवृत्तये॥ महाभियोगेषु महापातकादिगुरुतराभियोगेषु। शीर्षकस्थे शीर्षकं प्रधानं शिरो व्यवहारस्य चतुष्पादः जयपराजयलक्षणः। तेन दण्डो लक्ष्यते तत्र तिष्ठतीति शीर्षकस्थः तत्प्रयुक्तदण्डभागीत्यर्थः। इति दिव्यतत्त्वम्॥

शीर्षकः, पुं, (शीर्षमिव। इवार्थे कन्।) राहुग्रहः। इति शब्दरत्नावली॥ मस्तके, क्ली॥

शीर्षघाती, [न्] त्रि, (शीर्षं हन्तीति। हन+"कुमारशीर्षयोर्णिनिः।" ३। २। ५१। इति णिनिः।) मस्तकच्छेदकः। शीर्षशब्दपूर्व्वकहनधातोः कर्म्मभ्यां कुमारशीर्षाभ्यां हन इति संक्षिप्तसारसूत्रेण णिन्प्रत्ययेन निष्पन्नः॥

शीर्षच्छेदिकः, त्रि, (शीर्षच्छेदमर्हतीति। शीर्षच्छेद+ठक्।) वधार्हः। यथा,—

"स शीर्षच्छेदिकः शीर्षच्छेद्यो यो वधमर्हति॥" इति हेमचन्द्रः॥

शीर्षच्छेद्यः, त्रि, (शीर्षच्छेदं नित्यमर्हतीति। "शीर्षच्छेदात् यच्च।" ५।१।६५। इति यत्।) मस्तकच्छेदनोपयुक्तः। वध्यः। इत्यमरः॥ (यथा, उत्तरचरिते २ अङ्के।

"शम्बको नाम वृषलः पृथिव्यां तप्यते तपः। शीर्षच्छेद्यः स ते राम तं हत्वा जीवय द्विजम्॥")

शीर्षण्यं, क्ली, (शिरसे हितम्। शिरस्+"शरीरावयवात् यत्।"५।१।६। इति यत्। "ये च तद्धिते।"६। १। ६१। इति शिरसः शीर्षन्नादेशः।) शीर्षकम्। शिरस्त्रम्। इत्यमरः॥ त्रीणि शिरोरक्षणसन्नाहे टोप् इति ख्याते। शीर्षे कं सुखमस्मात् शीर्षकम्। शीर्षमारोहति शीर्षण्यं ढघे कादिति यः। शिरस्त्रायते शिरस्त्रं डः। इति भरतः॥

शीर्षण्यः,पुं, (शिरसि भवः। शिरस+"शरीरावयवाच्च।" ४। ३। ५५। इति यत्। "वा केशेषु।" ६। १। ६१। इत्यस्य वार्त्तिकोक्त्या शीर्षन्नादेशः।) विशदकचः। तत्पर्य्यायः। शिरस्यः २। इत्यमरः॥ द्वे स्वतः स्नानादिना वा निर्म्मले अन्योन्यासंपृक्ते केशे। शीर्षे भवं शीर्षण्यं ढघे कादिति यः। पाददन्तेत्यादिना शीर्षस्य शीर्षणादेशः। इति भरतः॥ (शिरसि निबद्धे, त्रि। यथा, ऋग्वेदे। १। १६२। ८।

"शीर्षण्या रसना रज्जुरस्य।"

"शीर्षण्या शिरसि बद्धा रसना मेखला इव।" इति तद्भाष्ये सायणः॥*॥ श्रेष्ठे च त्रि। यथा, भागवते। ५। ४। १५।

"यद्यच्छीर्षण्याचरितं तत्तदनुवर्त्तते लोकः॥" शीर्षण्यः श्रेष्ठस्तेनाचरितम्।"इति तट्टीका॥)

शीर्षरक्षं,क्ली, (शीर्षं मस्तकं रक्षतीति। रक्ष+अण्।) शिरस्त्राणम्। यथा,—

"शिरस्त्रं शीर्षरक्षञ्च शीर्षण्यं शीर्षकञ्च तत्।" इति हारावली। ७३॥

शीर्षोदयः, पुं, (शीर्षे शीर्षदेशे उदयो यस्य।) मिथुन-सिंह-कन्या-तुला--वृश्चिक-कुम्भ--मीनलग्नरूपः। यथा,—

"अजगोपतियुग्मञ्च कर्किधन्विमृगास्तथा। निशासंज्ञाः स्मृताश्चैते शेषाश्चान्ये दिनात्मकाः॥ निशासंज्ञा विमिथुनाः स्मृताः पृष्ठोदयास्तथा॥ शेषाः शीर्षोदया ह्येते मीनश्चोभयसंज्ञकः॥" इति ज्योतिस्तत्त्वम्॥

शील, ञि समाधौ। इति कविकल्पद्रुमः॥(भ्वा० पर०-सक०-सेट्।) ञि, शीलितोऽस्ति। समाधिः सेवानुभावनं प्रवृत्तिर्व्वा। यः शीलति सदा धर्म्ममिति हलायुधः। इति दुर्गादासः॥

शील, त् क अभ्यासे। अतिशायने। इति कविकल्पद्रुमः॥ (अदन्त चुरा०-पर०-सक०-सेट्।) अतिशायनं अतिशयकरणम्। तालव्यादि। अशिशीलत्। उपधारणे इत्यन्ये। शीलय नीलनिचोलमिति जयदेवः। इति दुर्गादासः॥

शीलं, क्ली, (शीलयतीति। शीलत् क अतिशायने+अच्। यद्वा शीङ् स्वप्ने+"शीङो धुक् लक् वलञ्, वालनः।" उणा० ४। ३८। इति लक्। अर्द्धर्चादित्वात् पुंलिङ्गमपि।) स्वभावः। सद्वृत्तम्। इत्यमरमेदिन्यौ॥ (यथा, रामायणे। २। ३९। २४।

"साध्वीनान्तु स्थितानान्तु शीले सत्ये श्रुते स्थिते स्त्रीणां पवित्रं परमं पतिरेको विशिष्यते॥")

ब्रह्मण्यतादित्रयोदशविधधर्म्ममूलम्। रागद्वेषवर्जनम्। यथा,—

"वेदोऽखिलो धर्म्ममूलं स्मृतिशीले च तद्विदाम्। आचारश्चैव साधूनामात्मनस्तुष्टिरेव॥" इति मानवे २ अध्यायः॥*॥

शीलं ब्रह्मण्यतादिरूपम्। तदाह हारीतः। ब्रह्मण्यता देवपितृभक्तता सौम्यता अपरोपतापिता अनसूयता मृदुता अपारुष्यं मैत्रता प्रियवादित्वं कृतज्ञता शरण्यता कारुण्यं प्रशान्तिश्चेति त्रयोदशविधं शीलम्। गोविन्दराजस्तु। शीलं रागद्वेषपरित्याग इत्याह। इति तट्टीकायां कुल्लूकभट्टः॥